

A gazdaság mint kultúra

A magyarországi Alkalmazott Filozófiai Társaság jó érzékkel nyúlt a gazdaság témájához, nem sok időszerűbb tárgyat találhattak volna egy olyan korszakban, amikor minden a gazdasági növekedésről, gazdasági össztermékről, finanszírozhatóságokról vagy éppen megszorításokról, megszoríthatóságokról szól.

A gazdaság egészen a modern technika vagy a felvilágosodás koráig a gondolkodók mostohagyereke volt, ha egyáltalán gyermekének tekinthető. A klasszikus korszakban a gazdasági termelés a termelésirányítók és a fizikai munkát végzők tevékenységeként jelent meg. Az emberek nagy részének ideje kimerült a táplálék megszerzésében és a mindennapi élet fenntartásában. A szűk, úgynevezett uralkodó réteg és az egyébként vagyonnal rendelkezők a gazdaságot az életmód-fenntartás feltételének tartották, és a gazdaságban tevékenykedőkről jobbára tudomást sem vettek. Nicolaus Cusanus (1401–1464) még az újkor hajnalán is a gazdaságot a kereskedelemmel és a pénzváltással azonosítja, a pénzforgalom értékadó fogalmaival magyarázza az emberiség teremtését és az ember tevékenységét a világban. Gabriel Biel (1484-től a tübingeni egyetem professzora) pedig a koldulás gazdasági és morális szerepéről értekezik anélkül, hogy a gazdaságnak az egyén üdvére való hatásának vizsgálatán túllépne. Természetesen mindez teljesen megváltozott az újkorban, amikor is a modern tudomány és technológia, továbbá a vele együtt járó pénzügyi és társadalmi átalakulások a gazdasági szemléletben is változást hoztak. A technika és a tudományok, korábban gazdagok passzióinak tárgyai, egyszerre csak termelővé váltak, a gazdaság alapvető összetevőivé. A természettudományos és technikai tudás a termelés legfontosabb ereje lett, a tudományok, amelyekkel többé nem néhány privilegizált gazdag ember vagy iskola foglalkozott, első számú termelőkké váltak. Ezzel együtt járt az emberek felszabadulása a létfenntartásnak való kiszolgáltatottság alól, megjelent a munkaidő korlátozása, a

szabadidő, arról nem is beszélve, hogy az iskolázás általánossá válásával a kultúra is demokratizálódott.

Ugorva nagyot az időben, nem bocsátkozva sem történeti, sem történetfilozófiai fejtegetésekbe, megállapíthatjuk, hogy mára eljutottunk a modern demokráciákba és ezek modern gazdaságába, ahol mondhatni minden a gazdaságtól függ, ha nem is minden a gazdaságtól ered. Ha ezt valaki túl erős állításnak tartja, az ő számára ezt a kijelentést úgy módosítom, hogy napjainkban minden a gazdasággal van összefüggésben. Ennek megfelelően a gazdaság és a kultúra egymáshoz való viszonyáról alkotott felfogásunkat is át kell értékelnünk, és nyilvánvalóan e viszonyrendszer újra-újraértelmezéseinek hosszú egymásra következése közben vagyunk.

Nem tenném föl a kérdést, hogy van-e határ a gazdaság és a kultúra közt, hanem a kettőt szoros összefüggésben, kölcsönhatásban értelmezném. Azt sem kérdezem, hogy melyik volt előbb, a gazdaság vagy a kultúra, azért sem, mert a kérdés eldöntéséhez archeológusokat kellene hívnunk, és valószínűleg minden régész más választ adna kérdésünkre. Azt állítom inkább, hogy a gazdaság és a kultúra „valami ugyanannak” a megnyilvánulása, tevékenysége, életmódja. Könnyen kitalálhatjuk, hogy ez az „ugyanaz” az ember maga, az élő és élni akaró ember. A gazdaság és a kultúra az ember tevékenysége, azé az emberé, aki miután beleszületett a világba és itt találja magát, valamilyen módon el kell jutnia egyik pillanatból a másikba, egyik nappól a másikba, egyik hétből, hónapból, évből a másikba, ameddig él, miközben ezt az időben való haladást átadja gyermekeinek, hogy aztán azok is továbbadják ezt, nemzedékek sokaságán keresztül. Va-

lamennyi emberi tevékenység ennek az egyik időpontból a másikba való átjutásnak a struktúráját hordozza, és valamilyen módon – kivételek persze vannak, mint a romboló, destrukciós tevékenységek számtalan válfaja – az emberi egyed és faj továbbéléséhez, fennmaradásához van köze. Könnyű látni és belátni, hogy a nem-tevékenykedő ember rövid úton képtelen lenne az életre és a túlélésre, sőt az ember antropológiailag is saját aktivitása lévén túlélő ember, ha meggondoljuk, hogy természetes adottságaink nem tesznek alkalmassá bennünket arra, hogy tevékenység nélkül, a pusztta természetben, az állatokhoz hasonlóan fennmaradjunk. (Tovább lehetne vinni itt a gondolatmenetet az idő, az egyéni és a társadalmi idő struktúrájának analízise felé, ahol rámutathatnánk, hogy miközben az idő nem tekinthető fizikai entitásnak, legfeljebb a fizika koordináta-rendszerének, valójában az az idő, amiről emberi vagy társadalmi viszonylatban beszélünk, a széles értelemben vett, tehát individuális és társadalmi emberi tevékenység struktúrájával rendelkezik, hogy ne mondjuk, az idő maga az emberi tevékenység, és azon kívül semmi.)

A maga által létrehozott és strukturált időben fennmaradó és gyarapodó ember maga az aktivitás, és ennek az aktivitásnak a neve többek között gazdaság és kultúra. A világgal és önmagával folyamatos kapcsolat, a világgal való megküzdés, annak megszerzése, amire szüksége van, ez gazdasági és kulturális tevékenység egyszerre. A kultúra emberi tevékenység, a kultúra sokfélesége, ami a kultúrát kultúrává teszi, az emberi tevékenység sokfélesége. Az étel készítése és az evés közvetlenül gazdasági és biológiai létfenntartó tevékenység, de azzal, hogy az élelem nem hever ott, mint az állatok számára, hanem magának kell azt létrehozni vagy előállítani, már kultúrává is válik. Nem csak egyes törzsek készítik másként, más recept szerint kedvenc ételeiket, de amikor kialakulnak a kiscsaládok, azok is, sőt minden egyes ember másként készíti el ételét még egyetlen családon belül is. A vadászati, halászati, mezőgazdasági szerszámok alakja

nem csak népcsoportról népcsoportra tér el, hanem egyes közösségeken belül az egyes emberek bár hasonló, de eltérő nyilakokat, halfogó hálókat és ásókat, kapákat készíthettek. Az eltérő étkezési szokásokban, az eltérő szerszámokban, más szóval az egyedi emberhez a lehető legközvetlenebbül kapcsolódó gazdasági tevékenységben (élelmiszer megtermelése, előállítása, elkészítése, fogyasztása) azonnal eltérések, nem-oksági, az egyes emberre jellemző összefüggések jelentkeznek. A nem-oksági összefüggést pedig szabadságnak nevezzük, a gazdaság és a kultúra az emberi szabadság megnyilvánulása és artikulációja.

Az emberi szabadság megnyilvánulása-iként a gazdaság és a kultúra szétválaszthatatlanok. Ennek megfelelően nem az a kérdés, hogy van-e határ a kettő közt, hanem az, hogy ha van határ, akkor egyáltalán miért van és hogyan lehetséges az. Mindezzel nem azt akarom állítani, hogy ne volna különbség egy bánya vagy vaskohászati üzem működéséről és egy klasztrikus zenei hangverseny vagy egy szobrászműhely mindennapjai közt, és hogy a pénzügyi logika ne térne el a versírás logikájától, és hogy ne lennének ezek öntörvényű tevékenységek, hozzájuk kapcsolódó tudós, technikus vagy kritikai-értelmező közösséggel. Azt sem kívánom állítani, hogy a gazdasági-kulturális folyamatokban a pénz birtoklása és/vagy elosztása fölötti hatalom ne játszana döntő szerepet. De azt állítom, hogy e széttagolódások és az értelmezés széttagoltsága nem indok arra, hogy ne lássuk e tevékenységek közös eredetét, és ennek megfelelően ne feltételezzük eleve az átjárhatóságot a két tartomány közt.

Olvasatom szerint a Karikó Sándor szerkesztette könyv – amely a Kecskeméti 2005-ben rendezett konferencia anyaga nyomán állt össze, és amely Magyarországon úttörő vállalkozás, mint ahogy az maga az Alkalmazott Filozófiai Társaság is – ezt a tézist képviseli, vagy legalábbis, akár szándéka ellenére, ezt a tézist jeleníti és erősíti meg. Azért mondom, hogy szándéka ellenére, mert miközben a kötetben

azt olvashatjuk, hogy „a gazdaság- és a kultúraszféra között végső soron a heterogenitás dominál”, akkor ez a megjegyzés a könyv összefüggésében inkább módszertani, diszciplináris, semmint ontológiai megjegyzésként értelmezendő. Természetes, hogy más nyelvet használ az ökonómus, a kohómérnök, a zeneesztéta és az irodalomkritikus, nyelvük valóban heterogén. Másrészt viszont mindannyiuk tevékenységében a társadalomban élő, igényeit abban megfogalmazó és kielégítő, kommunikáló, indokokat kérő és adó, anyagi javakat előállító és igénylő jelenik meg, és mint ilyen végső soron a társadalomban élő ember világviszonyának kifejeződései. Ha szaktudományokat művelünk, szükségünk van az elkülönítésekre, ám ha általános, filozófiai összefüggéseket keresünk, legalább annyira figyelniük kell a közös vonásokra. Amikor Karikó Sándor azt mondja, hogy „a kultúra (...) összetartó egység, szerves organizmus, amely nemcsak a művészetet, tudományt, filozófiát, de a technikát, valamennyi anyagi folyamatot, szokás-

rendszer, életmódot, erkölcsöt, mítoszvilágot, magát a népet ’egységes történelemmel bíró, egységes formanyelv hordozójává teszi’”, akkor elismeri, hogy a kultúra az emberi aktivitás totalitását lefedő összefoglaló fogalom.

Karikó Sándor három szemléletes érvet említ a gazdaság és a kultúra szembeállítására. Szerinte a gazdaság hasznosság-elve szemben áll az általános, örök emberi célokkal. Igen erős állítás, adós marad azonban a hasznosság fogalmának vizsgálatával, és a többi fogalom megvilágításával. A hasznosság, az alkalmasság, a jól működés, a sikeresség fogalma a pragmatizmus megjelenésével és térnyerésével nem csak

polgárjogot nyert a filozófiai gondolkodásban és kultúrában, de egyenesen az egyik ismeretelméleti és tudománypragmatikai alapfogalomná vált. Teljesen temporalizált gondolkodásunkban nem is tudunk értelmet adni általános és örök emberi céloknak. Egyrészt minden embernek más céljai vannak, és ezek sem az egyén életében, sem a társadalomban nem állandók, arról nem is beszélve, hogy nem örökérvényűek. Az „örök” fogalma egyébként is teljesen értelmezhetetlenné vált napjainkra. Mindaddig ráadásul az európai kultúrán belül maradtunk, és nem utaltam arra, hogy az európa-in kívüli világokban egészen más célokról beszélnek, és az „emberi” fogalma sem ugyanazt jelenti, mint számunkra. A kultúra, a modern kultúra igen is hasznos számunkra, és mindannyian, mindig, folyamatosan azt keressük, ami hasznot, ami profitot eredményez számunkra. Mít is jelentene valamiféle örök értékkel töltekezniük? Azt, hogy ez nem időben történne? El tudunk képzelni időn kívüli töltekezést, vagy az időn kívüli értékekkel való feltöltődést? A kultúra mint aktivitás nem

Azt sem kívánom állítani, hogy a gazdasági-kulturális folyamatokban a pénz birtoklása és/vagy elosztása fölötti hatalom ne játszana döntő szerepet. De azt állítom, hogy e széttagolódások és az értelmezés széttagoltsága nem indok arra, hogy ne lássuk e tevékenységek közös eredetét, és ennek megfelelően ne feltételezzük eleve az átjárhatóságot a két tartomány közt.

más, mint a pillanat jobbátételére való törekvés: ez a dinamizmus a Nyugat modern kultúrájának vejeje, ez a felvilágosodás, ez az, ami összehozza a modern gazdaságot a kultúrával, amiből maga is származik. Tétellem szerint tehát, szemben Karikóval, a gazdaság és a kultúra éppen nem „ellentétes célt s irányultságot követ”, hanem kéz a kézben járnak, és egymástól nem elválaszthatóan átjárják egymást anélkül, hogy feltennénk a kérdést, melyik volt előbb, melyik származik a másiktól, vagy melyikre redukálható a másik.

Karikó szerint a gazdaság időstruktúrája vertikális, míg a kultúra, az „egyetemes emberi értékek” horizontális „időparamé-

terrel” rendelkeznek (v.ö. 26.) Túl azon, hogy az „egyetemes emberi” értelmezhetetlen, az idősíkok ilyen szembeállításai sem fogadhatóak el. Egyrészt a gazdaságban is megjelennek a rövid és hosszútávú célok, például az örököség, az utódok iránti felelősség vállalásában, másrészt a modern művészet, irodalom és tudomány másról sem szól, mint a kultúra temporalizálásáról, instanttá tételéről. Ahogy instant kávét iszunk, ugyanúgy instant fogyasztható kulturális termékekkel is körül vagyunk véve, melyek adott esetben ugyanúgy pillanatszerű megjelenésűek és újra meg újra fogyaszthatók, mint például maga az instant kávé. Ahogy nem tesszük föl a kérdést, hogy ezt a pillanatok alatt elkészíthető kávét az örökkévalóságnak találják-e föl, mégis el tudjuk képzelni, hogy évszázadok múlva is fogják főzni a pillanat-kávét, ugyanígy azt sem kérdezzük meg, hogy Mozart zenéjét az örökkévalóságnak írta-e, amikor újra meg újra, a jelenben, a mostani pillanatban újra meg újra meghallgatjuk – és egy rövid időre ugyanúgy feldobódunk tőle, vagy még jobban, mint a kávéból.

Azzal is vitatkozhatunk, hogy a „tőke működése és hatása parciális, egyoldalú, az emberben csupán piaci tényezőt és potenciális fogyasztót lát”. A tőke ezt is teszi, és ezt is látja. A tőke azonban mást is tesz, mást is lát. A tőke bizonyos értelemben mi magunk vagyunk. Nem más, mint maga az ember a tulajdonosa és működtetője a tőkének; ahogy a saját pénzünket nem akarjuk elveszíteni, a saját házunkat, saját autónkat szeretnénk mindig jó vagy egyre jobb állapotban tudni, a tőke növekedése és öndinamikája eredetében ezek az egy-

szzerű emberi vágyak és törekvések állnak. Az emberhez nem hogy nem „méltatlan (...) a parciálishoz való rögzítettség”, hanem csak ez létezik az ember számára. Mindannyian parciális lények vagyunk, pontosan az a nagyságunk, hogy ezt elfogadjuk, és cselekvéseinkben túl tudunk mutatni az adott pillanaton, az adott térbeli kereteken.

Úgy vélem, hogy ezzel a könyvvel a szerkesztő és a szerző pontosan erre törekszenek. A könyv tizenkilenc szerzője (Gabriella Farina, Karikó Sándor, Czizirják József, Kókai Károly, Szécsi Gábor, Losonczi Alpár, Daubner Katalin, Garaczi Imre, Tóth I. János, Tamás Pál, Egyed Péter, Tibori Tímea, Koncz Gábor, Szabó Tibor, Szűcs Olga, Magyar Beck István, Dombi Alice, Polónyi István, Vass Vilmos) a gazdaság, a kultúra, a filozófia, a globalizáció, a digitalizáció, a kultúrtörténet, kultúrpolitika, kultúrszociológia, politológia összefüggéseit vizsgálja a tematikák és megközelítésmódok olyan közös nevezőre hozható sokszínűségében, hogy egy rövid könyvbemutatóban lehetetlen lenne még csak átfogó ismertetésre is vállalkozni. Valamennyi írás egy partikuláris témával foglalkozik, és valamennyien túlmutatnak azokon a konkrét kereteken, amelyekben létrejöttek. Remélhetjük, hogy a gazdasággal való új típusú foglalkozás, a kultúra és a gazdaság, vagy akár a filozófia, az etika és a gazdaság közelítésének egyik hazai kezdetét jelzi ez a könyv.

Karikó Sándor (szerk., 2006): *Gazdaság és/vagy kultúra?* Gondolat, Budapest.

Boros János

Pécsi Tudományegyetem, BTK, Filozófia Tanszék